

Poválečné židovské obce v českém pohraničí

— Kateřina ČAPKOVÁ

„My jsme se tam cítili velmi dobře. Hodně nám scházelo v Americe ten život v Ústí nad Labem.“

Malvína Hoffmannová

V povědomí české společnosti a kupodivu často i u odborníků na dějiny pohraničí končí historie židovských komunit v Sudetech druhou světovou válkou. Z části je tato představa pochopitelná: většina tamních Židů se odstěhovala do vnitrozemí či uprchla do emigrace již v roce 1938 v souvislosti s připojením Sudet k Německu. Značná část místních Židů se nevyhnula deportacím – ať už přímo ze Sudet, nebo z brzy okupovaného českého vnitrozemí – a válku přežil jen zlomek z nich.

Rabín Bernard Farkaš s herci z chanukové slavnosti v Děčíně v roce 1954

FOTO OSOBNÍ ARCHIV HARRY FARKÁŠE

Část Židů z pohraničí, kterým se podařilo Československo včas opustit, se sice po válce snažila do svých domovů navrátit, často však narazila na potíže při restituci svého majetku a mnohým bylo navíc upíráno právo na československé občanství, o které museli mnozí z nich znovu žádat kvůli uvedení německé (nebo i židovské) národnosti při sčítání lidu v roce 1930.

Z pohledu německy mluvících Židů v pohraničí byla tedy poválečná léta opravdu pokračováním zkázy započaté Mnichovskou dohodou z roku 1938. Ve vzpomínkách Židů, kteří v pohraničí žili před válkou a zažili válečnou diskriminaci a pronásledování, bychom marně hledali pocit zadostiučinění z vyhnání jejich německých sousedů. Německy mluvící Židé, kteří se právě vrátili z koncentračních táborů, se cítili i po válce často ohroženi. V každodenním životě, zejména při hledání práce, naráželi mezi Čechy na diskriminaci kvůli německému jazyku a někteří z nich byli dokonce zařazeni do „odsunu“.

Vyhnáním Němců, ve většině případů bez rozlišování jejich postojů za války, ztratili navíc místní Židé i mnohé přátele. Tak jako ve vnitrozemí, i v německém pohraničí se někteří sousedé za války snažili Židům pomoci. V absurdní logice českého nacionalismu se poválečné kontakty židovských obyvatel s jejich původními německými sousedy, ač to byli jejich zachránci, staly kriminálním činem. Dokládá to například zpráva SNB, velitelské stanice Stráž nad Nisou, o zatčení Selmy Walterové (narozené 1904 ve Frýdlantě) při jejím pokusu ilegálně

překročit československo-německou hranici v prosinci 1948. Paní Walterová se vracela z návštěvy u Adely Halerové v Liberci, Židovky, jejíž rodině paní Walterová pomáhala za války penězi i jídlem. Paní Walterová byla před válkou aktivní komunistka, přesto musela Československo v prosinci 1945 opustit. V posledních dnech roku 1948 si přišla tajně pro rádio, které měla u paní Halerové od té doby v úschově, dále pro fotoalbum, jeden obrázek krajiny a potraviny. Po zatčení paní Walterové bylo proti oběma ženám zahájeno trestní řízení. Paní Walterová byla obviněna z neoprávněného překročení hranic, na paní Halerovou bylo vydáno trestní oznámení *pro plotichy se státním majetkem a přechovávání ilegálně se zdržující Němky v ČSR*.

Navíc, tak jako v českém vnitrozemí, ani v pohraničí nebyly neobvyklé národnostně a nábožensky smíšené sňatky. Po válce pak takové páry stály před dilematem (pokud jim byla vůbec umožněna volba), zda odejít do Německa, kam byla vyhnána rodina křesťanského partnera, nebo zůstat v českém pohraničí (s rizikem jazykové bariéry), kde zůstaly často bez jakýchkoliv příbuzných, protože rodina židovského partnera byla vyvražděna.

Jak ale naznačuje citát v úvodu tohoto textu z rozhovoru natočeného v roce 2010, jiní Židé nedají na své poválečné zážitky z pohraničí dopustit. Malvína Hoffmannová, rozená Adlerová, je jednou z mnoha set dětí, které se narodily židovským rodičům v severních Čechách mezi lety 1945 a 1949. Jejich rodiče pocházeli v naprosté většině z Podkarpatské Rusi (nebo též z východního Slovenska, výjimečně i z Maďarska a Rumunska). I oni měli za sebou katastrofu vyvraždění většiny svých příbuzných. V *Příhláškách válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry* podle dekretu prezidenta ze srpna 1945 jim často kolonky pro *poškozené osoby*, do kterých uváděli své nejbližší příbuzné, sotva stačily. Příběh jejich utrpení byl nicméně svázán s územím daleko od severních či západních Čech. S pohraničím si asociovali nové začátky, naději na lepší život.

Porovnáme-li vnímání pohraničí očima původních, často německy mluvících Židů se způsobem, jak je vnímali Židé z Podkarpatské Rusi, vyjde najevo důležitost individuálního prožitku a vzpomínání, rodinné paměti a především kontextu sociálních vztahů. Tam, kde jedni prožívali zkázu svých domovů a vztahů, jiní začínali nový život daleko od hrobů svých blízkých a od frustrace z uloupeného či zabraného majetku.

Přestože mnozí z podkarpatoruských Židů museli bojovat o možnost optovat pro

I. Výkaz poškozených osob:

Čís. řadové	Jméno a příjmení (s uvedením rodinného poměru)	Den, měsíc a rok narození	a) Národnost b) státní příslušnost	Povolání a postavení v povolání (v době vzniku škody)	Myslovní, po př. poslední bydlící v republice a) obec, b) pol. okres	Druh škody (mrtev, marně, poškození na zdraví)
1.	Marek Gottesman Jotec	1888	česka	dělník	Paulovna ok. Sokolov	mrtva
2.	Sereňa Gottesmanová roz. Chaimovská	1892	"	domace	"	mrtva
3.	Izrael Gottesman Buda	1915	"	sl. přív. -	"	mrtva
4.	Bela Gottesman Kvaz	1918	"	pekař	"	"
5.	Berta "ona restan	1920	"	domace	"	mrtva
6.	Daria Gottesman Buda	1923	"	dělník	"	mrtva
7.	Mikhael Gottesman Buda	1928	"	student	"	"

II. Podrobnější popis škody (zachovejte totiž pořadí osob jako pod I):

Čís. řadové	U mrtvých				U nezvěstných		U poškozených na zdraví	
	datum úmrtí	místo úmrtí (obec, pol. okres, je-li v cizině státní úřad státní)	byl v té době uvězněn, prac. nasazen, zabýval při výkonu služby, a jaké	způsob smrti	od kdy je nezvěstný	odkud je poslední zpráva	byl v té době uvězněn, prac. nasazen, zabýval při výkonu služby a jaké	druh škody na těle neb na zdraví a její výše. Šířte popis choroby
1.	1944							
2.	1944							
3.	1944							
4.	1944							
5.	1944							
6.	1944							
7.	1944							

Formulář Příhlášky válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry jednoho z členů dětské náboženské obce z roku 1945

Kateřina ČAPKOVÁ

(nar. 1973) se specializuje na moderní židovské dějiny ve střední Evropě. Pracuje v Ústavu pro souběh dějiny AV ČR a vyučuje moderní židovské dějiny na Fakultě sociálních věd UK a na Newyorské univerzitě v Praze.
capkova@usd.cas.cz

československé občanství, řada z nich se do společnosti v pohraničí integrovala velice rychle. Přispěla k tomu především skladba jejich profesí. Dominovali mezi nimi dělníci, řemeslníci či obchodníci. Mojižší Adlerovi, tatínkovi Malvíny Hoffmannové, byl kupříkladu za jeho účast v bojích Svobodovy armády přidělen obchůdek s prodejem tabáku a kolků v Ústí nad Labem. Po nástupu komunistů mu byl krámeček zabaven a Mojižší Adler se navrátil ke své původní profesi, kterou provozoval již na Podkarpatské Rusi, ke klempířině a stal se zaměstnancem významné firmy Stavoizolace se sídlem v Brně. Přestože se mnozí z těchto Židů nestali aktivními členy komunistické strany kvůli své víře, často jim byl sociální a třídní program komunistické strany blízký, neboť neměli co ztratit, mohli pouze získat z možnosti sociálního vzestupu.

Tisíce podkarpatoruských Židů, kteří po válce našli v pohraničí svůj nový domov, jsou

STATNÍ OKRESNÍ ARCHIV DEČÍN

v literatuře v naprosté většině ignorování. Jimi znovuzaložené židovské obce v Teplicích, Ústí nad Labem, Děčíně, Liberci, ale i v Chebu, Karlových Varech a dalších městech, byly přitom mnohdy početně silnější a rozhodně v náboženských ritech aktivnější než většina obcí v českém vnitrozemí mimo Prahu, kde nicméně podkarpatoruští Židé hráli v životě obce také velice důležitou roli.

ČILÝ NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT V KONTEXTU KOMUNISTICKÉHO REŽIMU

Každodenní život těchto lidí v českém pohraničí po druhé světové válce se vymyká obvyklé představě o Židech v Čechách, pro které bylo jinak typické často jen formální členství v židovské obci. Předválečné židovské obce v pohraničí kupříkladu rušily často již před první světovou válkou rituální lázně mikve a jejich honosné, většinou na přelomu 19. a 20. století vybudované synagogy připomínaly v mnohém křesťanské chrámy, kupříkladu i zabudováním varhan. Až na Děčín byly tyto synagogy vypáleny během Křišťálové noci v listopadu 1938 a členové nově utvořených obcí se tak po druhé světové válce scházeli v improvizovaných prostorách modliteben vybudovaných většinou v bytových prostorách.

Prostě a improvizovaně zařízené modlitebny však hrály v životě většiny podkarpatoruských Židů významnou roli. Spolu se soukromím bytu se staly protiváhou k životu a postojům na ulici, ve škole a v práci. Ve výpovědích svědků, mezi kterými již dominuje generace narozená těsně po válce, je zjevná určitá rozpolcenost. Doma a v modlitebně se starší generace neostýchala mluvit jidiš, maďarsky či německy, dodržovala předpisy týkající se stravy, přísné dělení rolí mezi muži a ženami a slavení všech náboženských svátků. Časté byly společné večere po šabesu u někoho doma, vzpomínkám dominuje též nacvičování dětské hry na chanuku či purim. Na ulici, ve škole a v práci se zase mluvilo pouze česky, děti chodily do Pionýra a vedle svých židovských kamarádů navazovaly často silné vztahy i s dětmi sousedů. Nebylo neobvyklé, že děti měly oficiálně české jméno, v rodině a v židovské obci však používaly jméno židovské, často ve formě obvyklé v jidiš. Ty dva světy však nestály proti sobě, spíše se navzájem doplňovaly a vytvářely neopakovatelnou kompozici: byla výsledkem touhy zůstat věrný tradicím, za něž zemřely desítky příbuzných, a zároveň začít nový život s novou rodinou, v novém prostředí a režimu.

Přestože v celých severních a západních Čechách byl činný pouze jeden rabín – doktor

Bernard Farkaš v Děčíně-Podmoklech, náboženský život ve zhruba dvou desítkách obcí byl živý díky vysokému počtu nábožensky vzdělaných lidí. V některých funkcích byl rabín v obcích nahrazen kantorem. Tak tomu bylo například v Ústí nad Labem, kde kantor Samuel Landerer nejen vedl bohoslužby, ale byl také košerákem obce a založil i cheder v prostorách modlitebny, do kterého v pracovní dny docházeli školáci po vyučování ve škole a kde se věnovali četbě základních hebrejských textů.

Část Židů z pohraničí opustila republiku v době vyhlášení státu Izrael, další ranou pro židovské obce v pohraničí byla emigrace v šede-

Současná podoba židovské modlitebny v Ústí nad Labem

FOTO OSOBNÍ ARCHIV MALVINY HOFFMANNOVÉ

Literatura

K. Čapková, „Germans or Jews? German-Speaking Jews in Poland and Czechoslovakia after World War II“, *Jewish History Quarterly* 2013/2, s. 348–362; Z. Kukánová - L. Matušíková, „Demografická struktura židovských náboženských obcí v severních Čechách v letech 1945–1949“, *Terezínské studie a dokumenty*, Praha 1997, s. 89–98; J. Osterloh, *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938–1945*, Praha 2010.

sátých letech. Mezi těmi, co v šedesátých letech opustili republiku, jsou všichni z osob jmenovaných v tomto textu – Malvína Hoffmannová i její otec, rabín Farkaš, i kantor Landerer. V USA, Izraeli, Německu nebo zemích Jižní Ameriky tak dodnes žijí stovky lidí, v jejichž paměti jsou poválečné severní a západní Čechy spojeny s výraznými vzpomínkami na čilý náboženský život v kontextu komunistického režimu.

Počet židovských obcí v českých zemích se v průběhu druhé poloviny 20. století významně zmenšil na nynějších deset, ale dodnes se polovina z nich nachází v pohraničí. Bez podkarpatoruských Židů by přitom jistě nebyly obce v pohraničí po válce obnoveny. Ač to jsou dodnes významná židovská centra, v paměti naprosté většiny české společnosti končí jejich historie druhou světovou válkou. □